

**Historisk årbog
fra
Roskilde
amt
1983**

Udgivet af Historisk Samfund for Roskilde amt

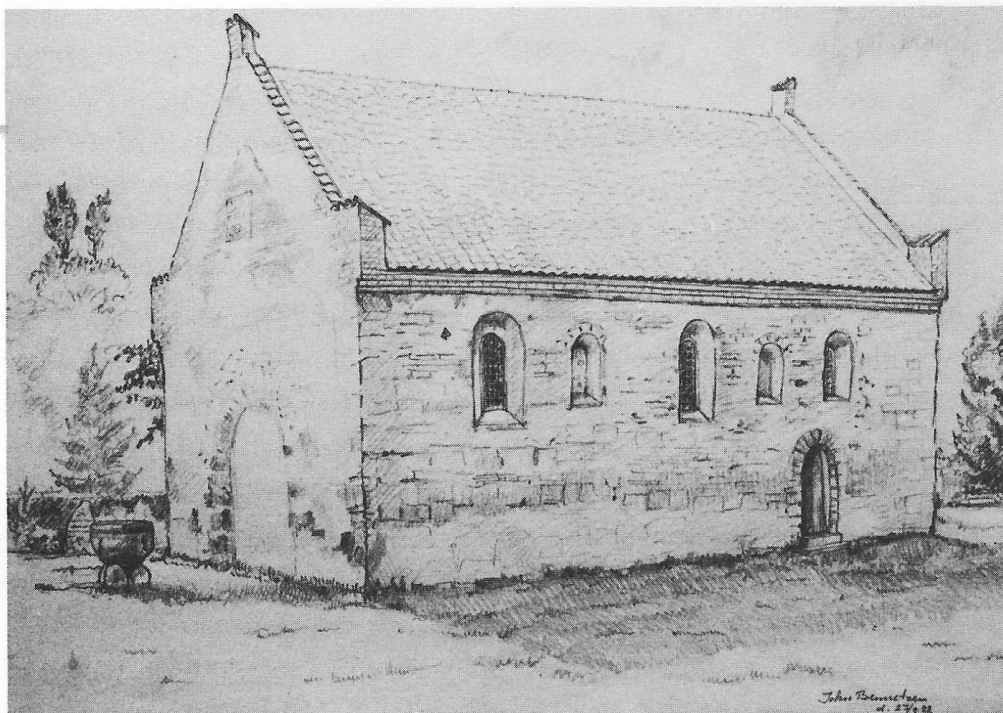

Fig. 1. S. Ibs kirke 1982. John Bennetzen.

Skt. Ibs kirke i Roskilde

Af John Bennetzen.

I den nordlige del af Roskilde, imellem domkirken og fjorden, ligger en stor grå bygning i grålige nuancer i et stille villakvarter. I en fredelig, parklignende kirkegårdshave står S. Ibs kirke idag tom, men med en mærkelig omskiftelig historie bag sig. Det er resterne af en af Roskildeegnens gamle frådstenskirker, berøvet sit kor og uden de sædvanlige senere tilbygninger, hvorved det ensomme skib, det femtestørste blandt samtlige landsbykirker på Sjælland, på en særlig måde formidler indtrykket af vort ældste kirkebyggeri. Det ældste skriftlige vidnesbyrd vi har om kirken, er et dokument fra d. 15/4 1291, hvori Kristine Hvide i Trelleborg gav sin ven i Roskilde, Jon Lange, fuldmagt til at skøde en gård tilhørende hende i Roskilde, beliggende ved siden af S. Ibs kirke til søstrene i S. Clara.¹ Vi ved ikke præcis, hvor denne gård har ligget, men af en påskrift på det bevarede pergamentbrev fremgår det, at gården lå i Windebothe i S. Ibs sogn. Kirken er dog væsentlig ældre end dette dokument, sandsynligvis fra omkring 1100.

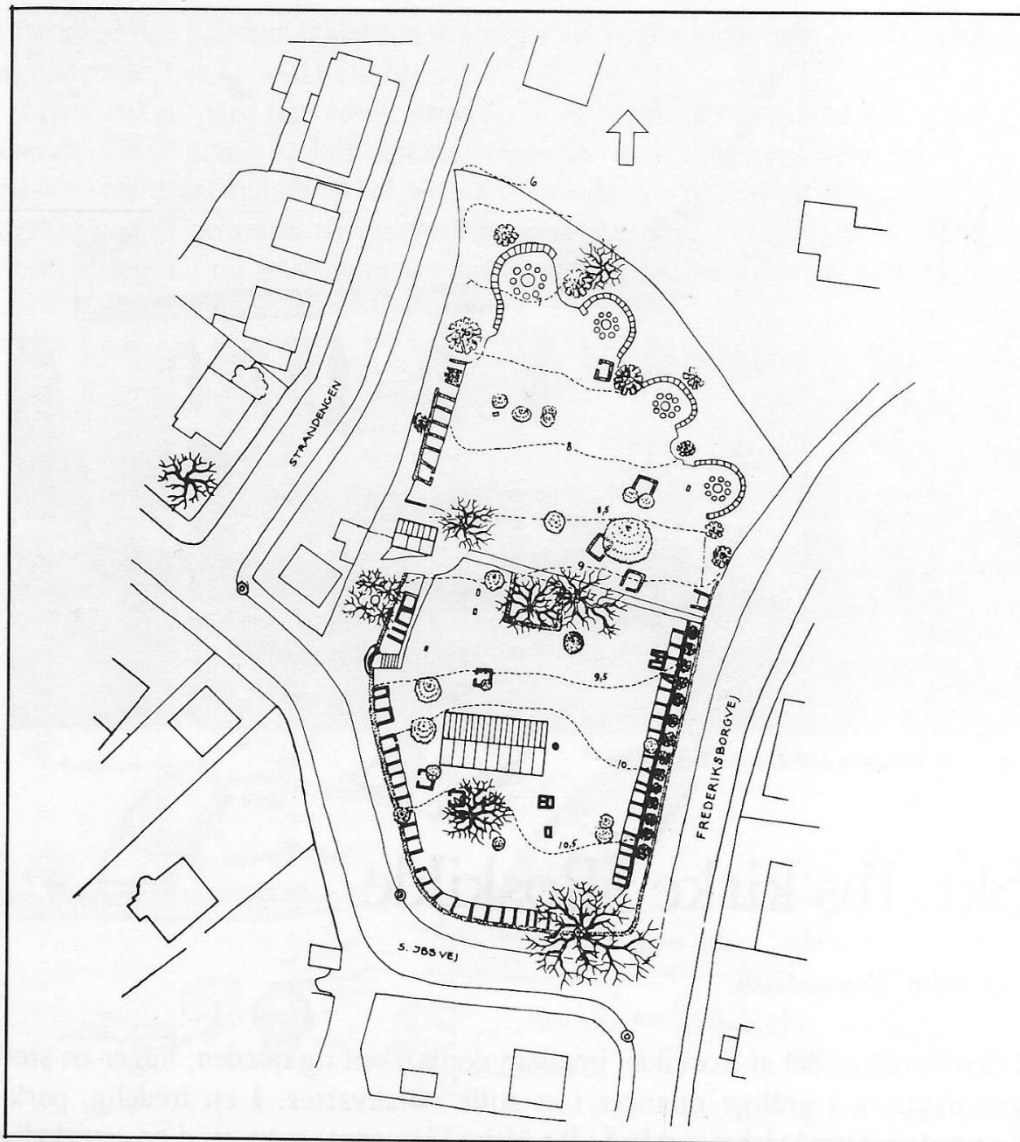

Fig. 2.

Beliggenhedsplan 1:2000

Skibet er af tidlig middelalderlig type med smalle rundbuede vinduer og døre. Materialet er frådsten (kildekalk), man fik fra de mange kilders udløb, som Roskilde var så rig på. Her blev frådstenen tilhugget og transporteret til byggepladsen.

Oprindelig bestod kirken af kor og skib. Allerede tidligt er de romanske vinduer i sydsiden blevet udvidet, hvorved de udvendige stik er blevet om-muret med kilesten af kridt, der er meget lavere her, end i de tilsvarende nordvinduers frådstenstik. Ligeledes på et tidligt tidspunkt er der foran syddøren blevet tilføjet et våbenhus. Det viser det nederste tagspor, sva-

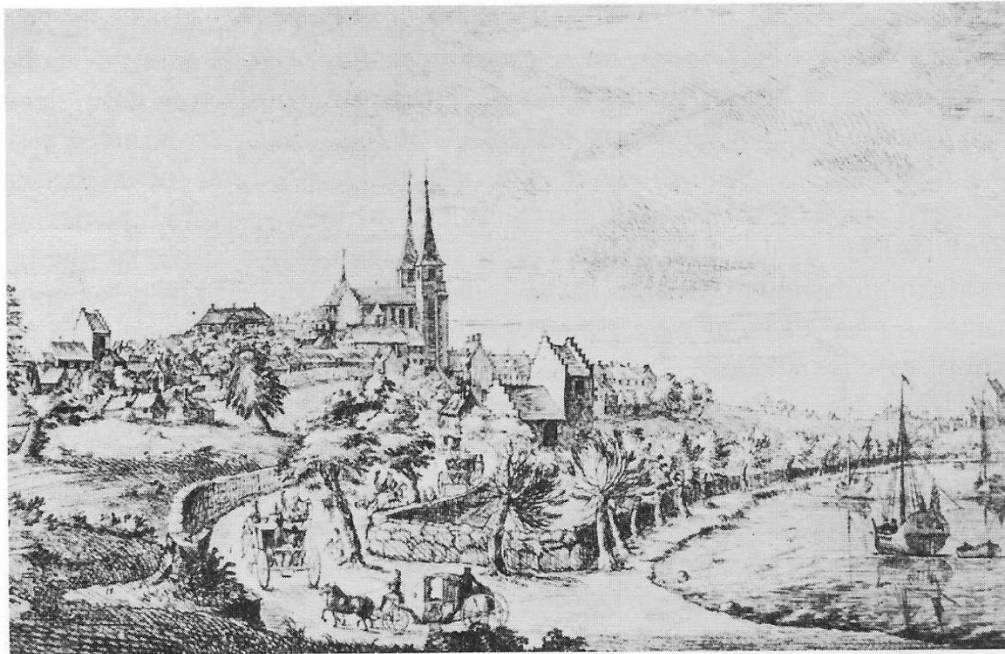

Fig. 3. Det kendteste Roskilde-prospekt, som viser S. Ibs kirke med tårn, udført af Poul Grønvold ca. 1750.

rende til en lav romansk tagkonstruktion, med en hældning på 45 grader. På et lidt senere tidspunkt er vestgavlen blevet ommuret i forbindelse med opførelsen af et tårn, som har åbnet sig mod skibet med en stor spidsbue. Det største indgreb i kirkens konstruktion var indbygningen af hvælv, som yderligere har medført en ny tagkonstruktion og tilføjelse af en gesims af teglsten oven på den romanske murkrone. Man gjorde også våbenhusets tag højere, som det ses af det øverste spor over syddøren, der går op over gesimsen. En væsentlig ændring var også indsættelsen af de større tidlig-gotiske vinduer, som erstattede de romanske, der blev dækket af hvælv-pillerne. På grund af våbenhusets placering, har der kun været plads til to tidliggotiske vinduer i sydvæggen.

»Venderboderne«, en handelsplads ved Roskilde fjord, må efter kirkens størrelse, have haft en vis betydning i den tidlige middelalder, samtidig med havnebyen ved S. Jørgensbjerg. Efter godt et århundredes velstand, markeret ved opførelsen af tårn og våbenhus og senere indbygning af hvælv, må stedets betydning være svækket, og i tiden efter reformationen gik det for alvor tilbage for S. Ibs kirke. Økonomien var ringe og det var ikke muligt at holde bygningen vedlige. Kun modstand fra sognets folk forhindrede, at kirken blev nedlagt. Det medførte, at kongen gav tilladelse til, at S. Ibs kirke fortsatte som sognekirke. I 1808 blev der atter stillet

krav om, at sognet og kirken skulle nedlægges. Det blev bestemt, at kun kirkegården skulle bevares, man diskuterede dog, om bygningen skulle rives ned, eller bruges til andet formål. Under Englandskrigen 1807 blev den tomme kirke uden videre beslågt til krudtmagasin. Krudtet blev dog snart fjernet igen og kirken omdannet til lazaret, først for de danske soldater, siden de spanske hjælpetropper, der var indkvarteret i og omkring Roskilde. D. 6. juli 1815 blev kirken solgt på auktion til nedbrydning. Fattigkommissionen, som skulle have del i købet, gjorde indsigelser mod salget, og hævdede, at man kunne opnå en bedre pris, hvis bygningen fik lov til at blive stående. To måneder senere foranstaltedes en ny auktion, og kirken blev solgt til købmand Jacob Borch for 3500 rdl. Jacob Borch indrettede derefter kirken til pakhus. Kor, våbenhus og tårn blev revet ned, ligesom hvælvene blev fjernet. Istedet fik skibet bjælkeloft, støttet til to rækker stolper med dragere. En trætrappe gav adgang til loftsetagen. Kor-buen blev gjort bredere for at give plads til en dobbelt træport. I tårn-arkaden opsatte man også en træport og rundingen ovenover blev muret til. Samtidig blev dørene i nord- og sydfacaden sammen med vinduerne lukket ved tilmuring. Pakhusperioden varede til 1884, hvor Sjællands Stiftslandsbykirkeres Fællesfond købte kirken med kirkegård tilbage, og i 1950, ved fondens nedlæggelse, blev S. Ibs kirke overtaget af S. Jørgensbjergs menighedsråd. Efter at kirken havde ligget hen i mange år, blev der i 1922 bekostet en nænsom istandsættelse, udført af arkitekt Mogens Clemmensen. Træportene blev fjernet og hullerne muret til. De fleste af vinduerne blev genåbnet, tillige med dørene i facaderne. Langsiderne fik murstensgesims med tre udkragninger, vestgavlen fik top- og fodtinder, svarende til østgavlen.

Hvordan så denne kirke ud?

Skibets langmure er næsten intakte, med to oprindelige romanske vinduer i hver side, de nordre tilmurede, de søndre genåbnede ved restaureringen 1922. I sydsiden er det ud- og indvendigt rundbuede dørhul bevaret med stik af store kilesten og anslagsfals til døren. Dets vestre side er rekonstrueret i 1922, mens det østre er intakt. Her ses en rundbuet niche, 50x45 cm, 35 cm dyb, muligvis beregnet til et vievandskar. Der findes ikke andre eksempler til sammenligning. I det tilsvarende dørhul i nord, er hele det ydre stik og begge karmanslag rekonstruktioner fra 1922. Et foto fra 1909 viser dog svage spor af et stik over buen i dørhullet, der dengang var muret til, således at også denne dør, der er lidt lavere end syddøren, må formodes at fremtræde i sin oprindelige form. Den østre side har et ca. 2 m dybt bomhul, der viser, at døren har kunnet stænges indefra,

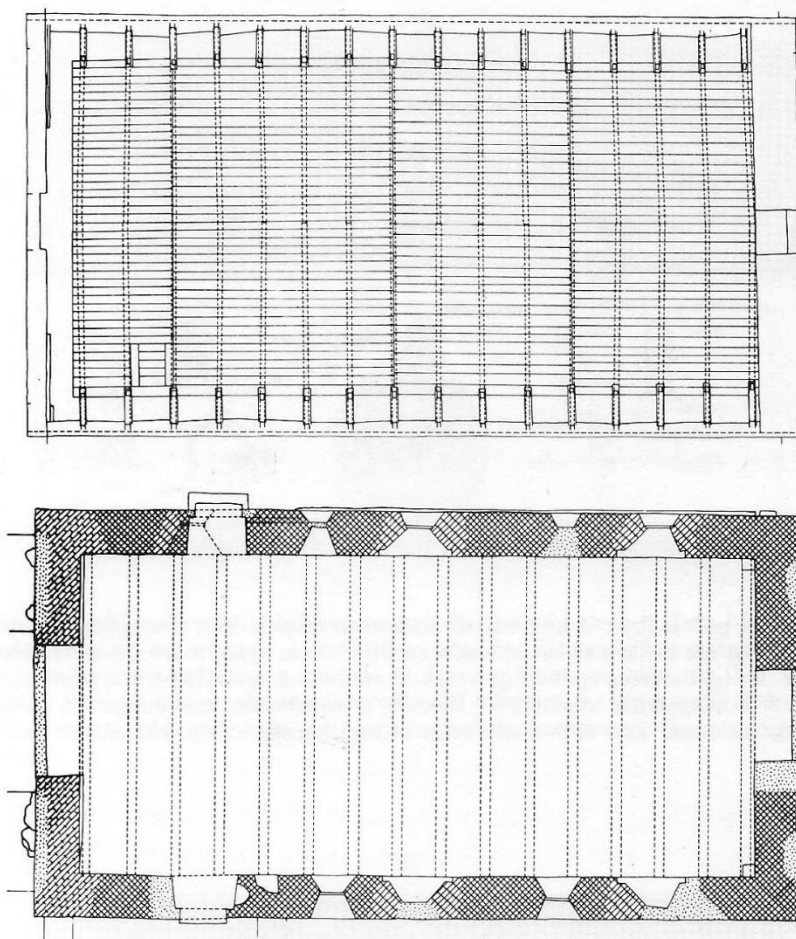

Fig. 4.

Grundplan og loftplan 1:200

men der er ingen spor af nogen niche som ved syddøren. I skibets østvæg, der er bevaret i fuld højde op til den romanske taglinie, er den smalle triumfbue delvis bevaret, indvendigt nu stående som en niche, udvendigt tilmuret i murflugten. Dens nordside med halvdelen af buestykket er intakt med rester af romanske kalkmalerier, mens sydsiden, der var ødelagt ved en udvidelse af buen i pakhustiden, er genskabt ved restaureringen. Udvendigt på gavlen ses stadig konturen af det nedrevne kor, der har været 7,45 m bredt med 45 graders taghældning og ca. 50 cm stort udhæng på taget. Ved Olaf Olsens udgravning i 1962² har også korets længde kunnet påvises: 7,50 m, det har altså været næsten kvadratisk. Skibets vestvæg synes helt ommuret i forbindelse med opførelsen af det nu nedrevne tårn, der sandsynligvis er opført inden skibets indhvælvning, altså formodentlig allerede i løbet af 1200-årene.

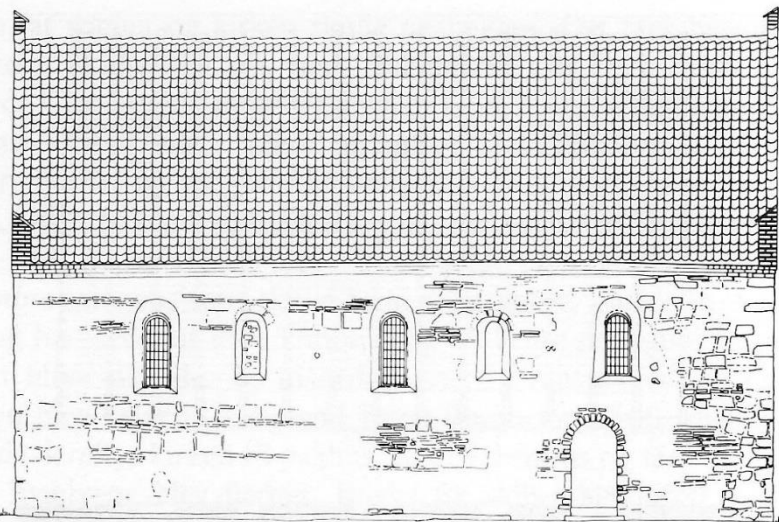

Fig. 5.

Nordside 1:200

Nordsiden: giver et godt indtryk af det romanske frådstensmurværk. Sten af uregelmæssig størrelse er muret op således, at der mellem skifter af blokke på 50x50 cm ligger to-tre rækker af flager på ca. 10 cm tykkelse. De to tilmurede oprindelige romanske vinduer og døren har stik af kilesten, til forskel fra de noget større tidliggotiske vinduer, der ligeledes er rundbuede, men hugget ud i muren. Den romanske murkrone er ca. 5,60 m over den svagt fremspringende sokkel. Herover en gotisk gesims af munkesten.

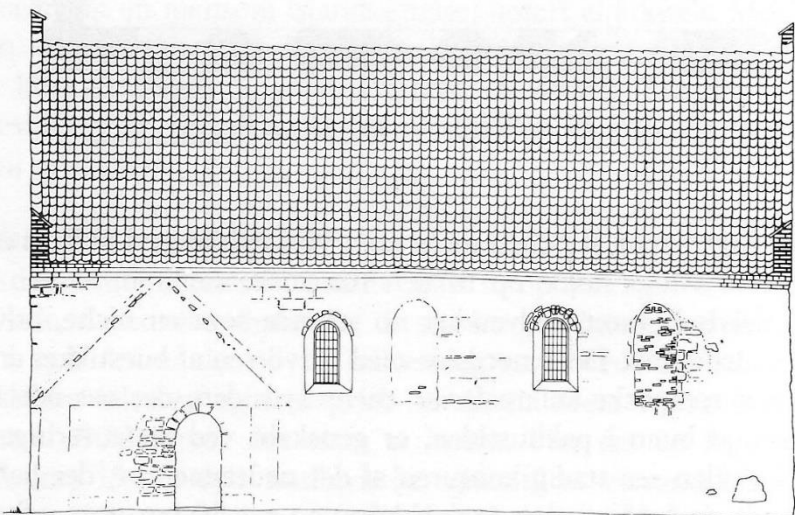

Fig. 6.

Sydside 1:200

Sydsiden: De romanske vinduer, som er genåbnet, viser spor af, at de er udvidet senere ved, at der er afhugget 5-10 cm i begge sider og foroven. Det østlige af de tidliggotiske vinduer har i pakhustiden været udvidet mod øst. Den kendsgerning, at et tredje tidliggotisk vindue mangler i øst (sml. nordsiden) synes at vise, at det nedrevne våbenhus foran den oprindelige syddør må være ældre, altså tidliggotisk. Denne bygnings omrids ses tydeligt i skibets puds sammen med spor af det senere, lidt højere tag.

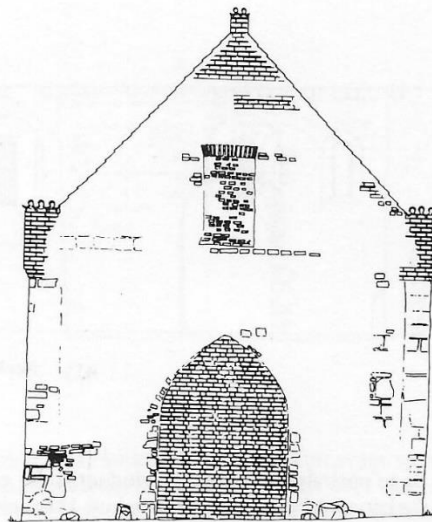

Fig. 7.

Vestgavl 1:200

Vestgavlen: er i 1200-tallet blevet helt ommuret, som sporene i væggen viser, i forbindelse med opførelsen af et tårn, der har været ca. 1 m smallere end skibet. En række fremspringende sten fornedet stammende fra tårnets langmure synes at vise, at disse har været ret tykke, ca. 2 m. Den spidsbuede tårnbue er nu tilmuret med munkesten. Gavltrekanen er ommuret i fortsættelse af tårnets nedrivning og den firkantede nu tilmurede luge, må henføres til pakhushavningen. Gavlkammene er påsat ved restaureringen.

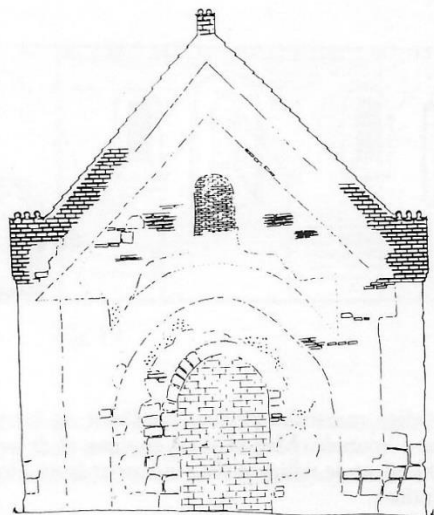

Fig. 8.

Østgavl 1:200

Østgavlen: er bevaret i fuld højde. Korets omrids attegner sig tydeligt. I syd kan man se, hvordan det romanske 45 graders tagværk har hvilet på sidemuren, som har været ca. 1,10 m tyk med et udhæng på ca. 0,50 m. Ca. 1 m højere skimtes spor af skibets oprindelige taglinie, hvorover de nuværende gavlkamme med fod- og toptinde er påmuret i munkesten. Over den tilmurede triumfbue ses spor af det senere hvælv og i gavltrekanen en tilmuret rundbuet dør, der har forbundet korets loft med skibets.

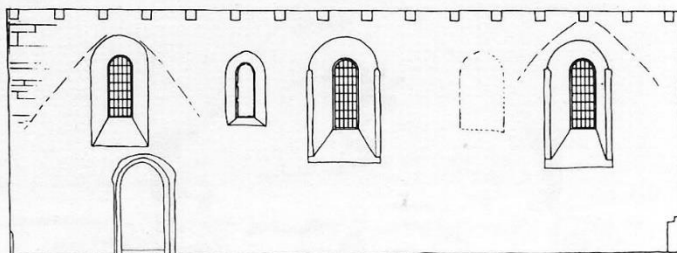

Fig. 9.

Nordvæg 1:200

De indre vægge.

Nordvæggen: Her ses døren og de to oprindelige romanske vinduer. I det ene, som er tilmuret udefra, sidder rester af den oprindelige trækarm. Af det andet skintes kun konturen. De tidliggotiske vinduer med false i siderne er genåbnet ved restaureringen og forsynet med blyindfattede vinduer. Det vestligste er mindre af hensyn til døren nedenunder.

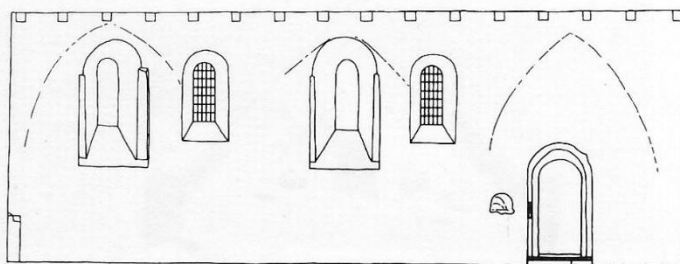

Fig. 10.

Sydvæg 1:200

Sydvæggen: Her er de oprindelige romanske vinduer genåbnet og forsynet med blyruder, mens de tidliggotiske falsede vinduer er tilmurede. Man skimter sporene af de senere hvælvs skjoldbuer med brede vægpiller. Det fremgår heraf, at de tidliggotiske vinduer er lavet i forbindelse med hvælvene, der har dækket for de romanske vinduer.

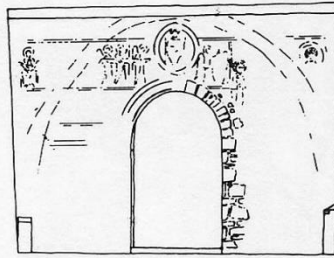

Fig. 11.

Østvæggen: Af de fordum så smukke kalkmalerier er der kun svage spor tilbage. Endnu kan man skimte nogle af figurerne og mæanderbortene, samt palmetborten over den nordlige del af triumfbuen, hvis søndre side er rekonstrueret ved restaureringen. I hjørnerne står der rester tilbage af hvælvets her smalle hjørnepiller.

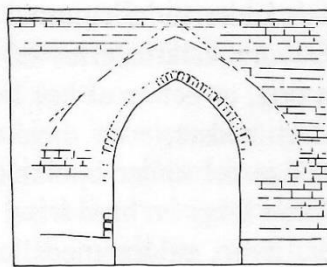

Fig. 12.

Vestvæggen: Det tidliggotiske murværk, der har en svagt fremspringende 60-70 cm høj sokkel er regelmæssigt muret i kridtsten med kvaderfugning, der fortsætter et stykke ind på nordvæggen. Den med murværket samtidige spidsbuede tårnbue har regelmæssige stik, hvorover ses spor af det senere indmurede hvælvs skjoldbue.

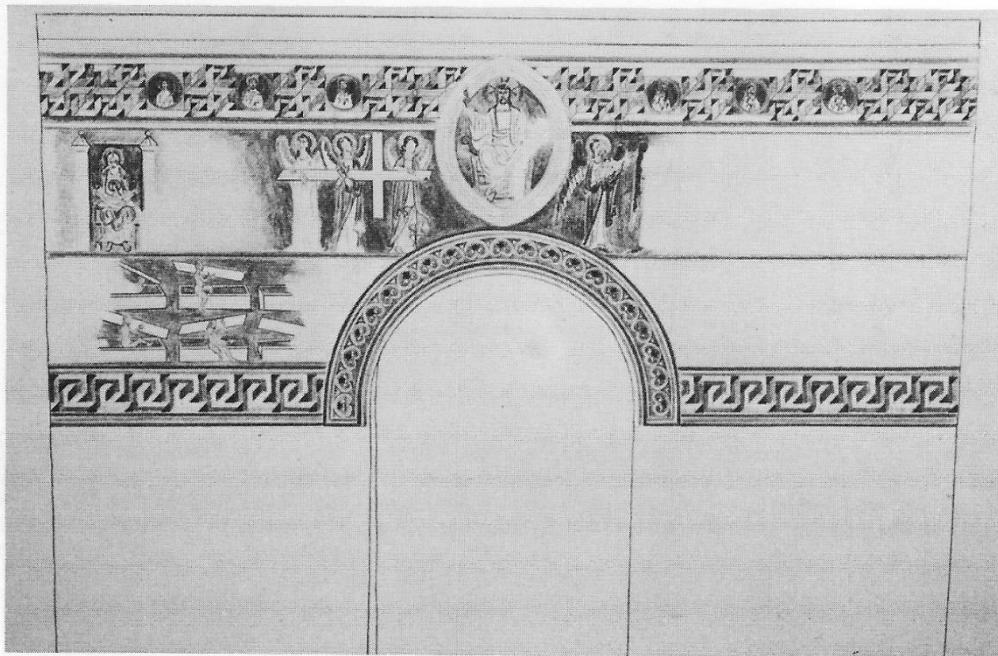

Fig. 13. Rekonstruktion af det ældste kalkmaleri ca. år 1200.

Kirkeskibets indre giver nok den bedste fornemmelse af, hvorledes den romanske kirke har set ud. De højsiddende vinduer i syd giver især stemningen ved den måde, lyset falder ind i rummet og rammer kalkmaleriet på triumfvæggen i øst. Selvom kalkmaleriet er meget medtaget og står temmelig svagt, aner man dog, at det er af høj kvalitet. I virkeligheden er der tale om to billeder. Det ældste, som dækker det meste af væggen, strækker sig over den nordlige del under bjælkeloftet og er delt i to vandrette felter. Øverst under loftet løber en bred frise, en mæanderbort, afbrudt af seks firkantede rammer, hvori sidder medaljoner med brystbilleder af hvidklædte martyrer, der holder palmeblade og bøger i hænderne. Også forneden afsluttes malerierne af en smuk mæanderbort. Endelig indrammes korbuen af en palmebort, der ifølge Kormerups³ akvarel har skåret sig ned over den nederste mæanderbort.

I en mandorla midt over triumfbuen sidder Kristus i højsædet med korsglorie om hovedet. Han løfter højre hånd til velsignelse, venstre hånd, som nu mangler, siges at have holdt en kugle. Til venstre for Kristus bærer tre engle lidelsens kors, og yderst mod nord sidder en skægget olding i en stol og holder et klæde frem, hvori der ses et lille nøgent menneske med glorie om hovedet. Det er Fader Abraham, der holder en salig sjæl. Nederst til venstre for korbuen ses de dødes opstandelse på dommens dag, hvor de

Fig. 14.
Figurer under korbuen.

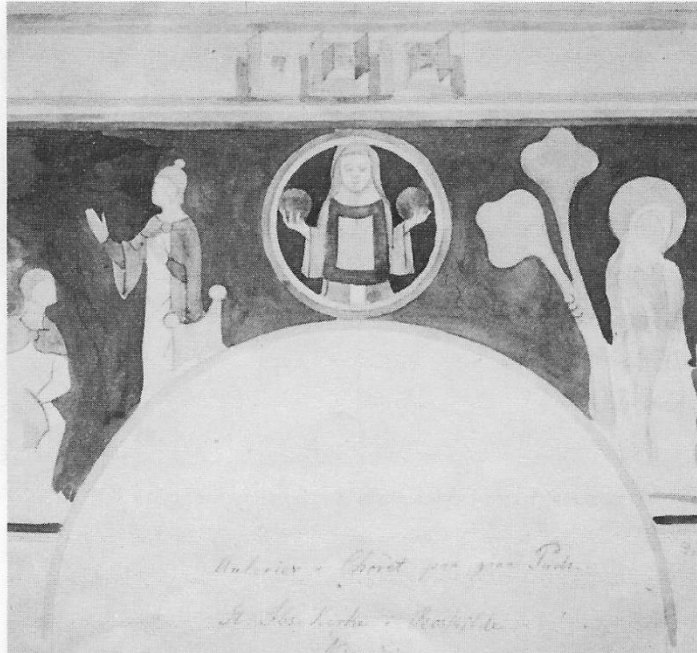

Fig. 15. Kalkmaleri på korbuens vestvæg af Zeuthen, som nu er gået tabt.

løfter kisternes låg og kryber frem. Til højre for Kristus ses en engel, som bærer en stor fisk og yderligere en engel, gennemskåret af et andet motiv, fig. 13. Herunder har der antagelig været en skildning af Helvede og de fortabte, svarende til opstandelsen nord for buen. Denne har imidlertid, ligesom den højre del af fremstillingen ovenover, allerede tidligt i middelalderen måttet vige for to lidt bredere billeder, nemlig til venstre den korsfæstede Kristus med Maria og Johannes stående sørgende ved korsets fod, og til højre Kristus siddende i højsædet, velsignende menigheden. Alle figurerne i disse to billeder har krusede stukglorier, som har været forgyldte.

På underfladen af den endnu bevarede halvdel af korbuen, er der malet en figur med gul kjortel og mørkerød kappe, som fastholdes på højre skulder af et blå spænde. I hånden har han et lijlescepter, og på hovedet en krone, der ligner dem, man kender fra mønter fra det 12. århundrede. Denne kongelige person forestiller måske Knud den Hellinge, fig. 14.

Også korets vestvæg har haft et kalkmaleri, som en akvarel fra 1858 af Zeuthen⁴ vidner om. Det må da formodes, at også de andre vægge i koret har været bemalet, utvivlsomt samtidig med de ældste malerier i skibet. Der findes ikke andre spor af malerier i skibet end de nævnte. Man kan have planlagt at føre kalkmalerierne rundt langs de andre vægge. I så fald ville den underste mæanderbort have løbet rundt igennem lige under de

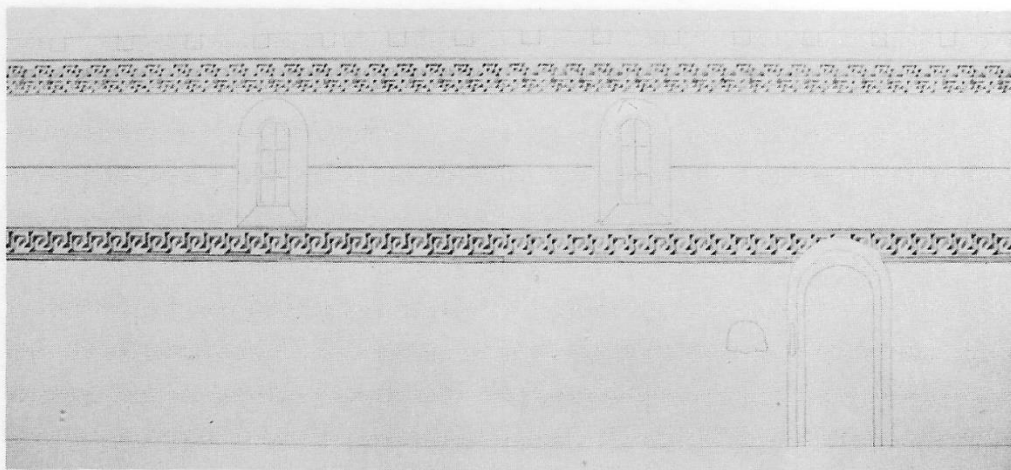

Fig. 16. Rekonstruktion af mæanderbort langs sydvæggen.

romanske vinduer. På rekonstruktionstegningen har jeg forsøgt at vise, hvordan dette kan have set ud. Men et sådant projekt har næppe været gennemført. Ofte nåede man ikke længere end til at udsmykke triumfvæggen, fig. 16.

Ved udgravningen 1962 blev der påvist andre forhold vedrørende skibes indretning, som jeg har anvendt til støtte for denne rekonstruktionstegning. Jeg har benyttet Holger Smidts⁵ opmåling af planen og anvendt de af ham fastlagte kotetal for det romanske gulvniveau, som ligger ca. 30 cm under det nuværende gulv. Loftshøjden har svaret til den, som findes idag, som svarer til den oprindelige, hvor bjælkerne har ligget oven på murkronen. Ved udgravningen fandt man spor af den nordre side af et senere nedbrudt sidealterbord. Da det var almindeligt at have et sidealterbord på begge sider af triumfbuen, har jeg derfor skønnet, at det også har været gældende for S. Ibs kirke. Af højalteret i koret var der ingen spor, men en skålformet udgravning viste, hvor alteret har stået. Den menes at være udført af adjunkt H. Behrman,⁶ der efter opfordring fra Oldsagskommissionen foretog en arkæologisk undersøgelse ved korets nedbrydning. Langs skibets nord-, vest- og sydvægge har der oprindeligt stået 40 cm brede murede frådstensbænke, der ikke var muret i forbandt med væggene, men dog opsat inden lergulvene blev lagt. Den bedst bevarede, i nordsiden, stod i indtil to skifters højde, fig. 17.

En detalje, som er interessant i denne forbindelse, er en rest af en oprindelig træramme i det vestlige af de nu tilmurede romanske vinduer i

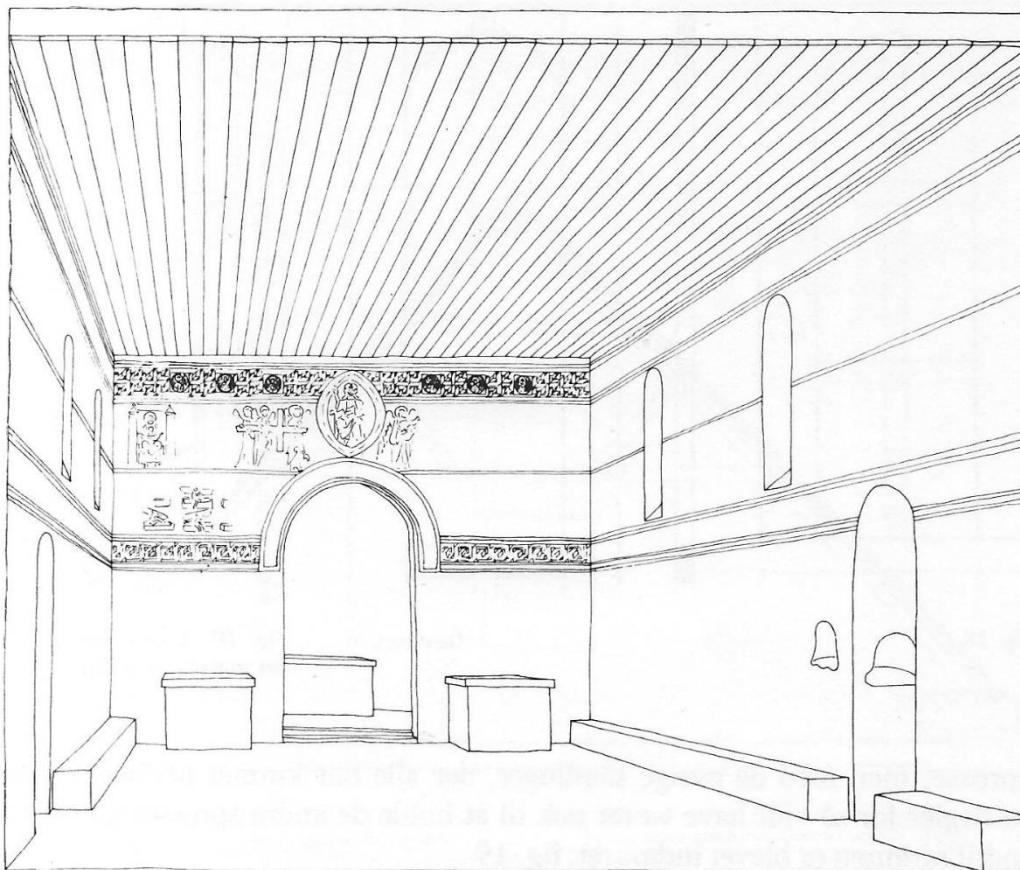

Fig. 17. Rekonstruktion af det indre romanske rum med sidealtre og frådstensbænke.

nordsiden. Ved en nærmere undersøgelse og opmåling af den nu synlige del ind mod skibet, og med støtte af et fotografi taget ved restaureringen 1922, hvor tilmuringen var fjernet, har det været muligt at rekonstruere dette vindue ud fra mærker og spor. Vinduets rester består af en nogenlunde intakt egetræskarm indmuret ved kirkens opførelse, med tydelige spor af sprosser, en lodret og to vandrette, så der dannes seks rudehuller. Der kan intet siges om ruderne, måske var der blot benyttet et stykke tyndt skind, der var den tids ruder. Af fotografiet fremgår det, at der senere har været indhugget en fals i karmen, samtidig med, at man savede sprosserne af, således at man evt. har kunnet indpasse en glasmosaik. Ved udgravningen i 1960 fandt man skår af middelalderlige glasmalerier i skibet. Rammen er ret kraftig, $13 \times 3,3$ cm, og sprosserne $5 \times 3,3$ cm. Det har kun været muligt at påvise nagler foroven og forneden i den lodrette

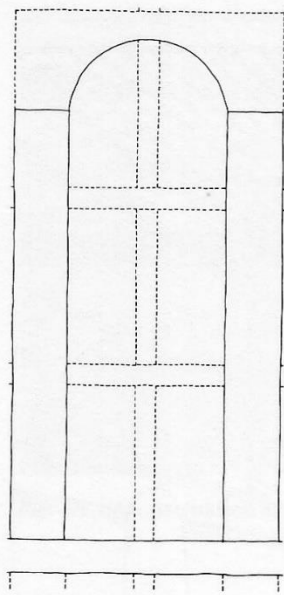
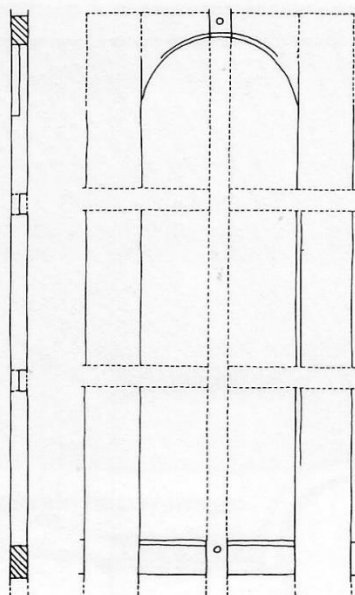

Fig. 18.

Opmåling 1:20

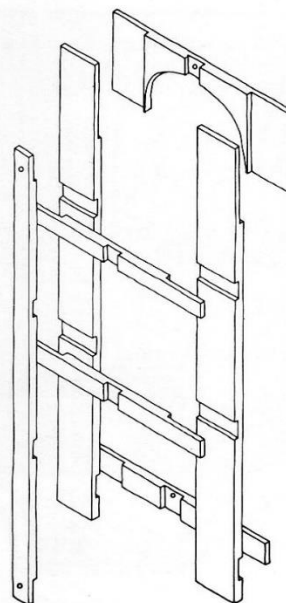

Fig. 19. Rekonstruktion af det romanske vindue.

sprosse, men med de øvrige samlinger, der alle har kunnet påvises, vil de to nagler for så vidt have været nok til at holde de andre sprosser på plads, indtil rammen er blevet indmuret, fig. 19.

Den nuværende tagkonstruktion, der består af gammelt egetømmer med bladforbindelser, er middelalderlig, formodentlig samtidig med overhvælvningen. Der er spærsko med korte, lodrette stivere og to lag hanebånd, det underste med skråstivere (en gotisk konstruktion). Nummereringen går fra vest mod øst, ialt 16 fag. Tagværket er omsat, i forbindelse med restaureringen, men med bibeholdelse af den oprindelige form. Intet tyder på, at det indeholder romanske rester. Af sporene i østgavlen fremgår det, at taghældningen må være den samme som den oprindelige. Ved udgravningen i 1962 er der fundet flade tagsten af tegl, 18 cm brede, de såkaldte »bæverhaler«, som sikkert har dækket taget på et vist tidspunkt, oprindeligt er det mest sandsynligt, at det har haft træspån, fig. 23.

Det vil nu være muligt, ud fra dette samlede materiale om S. Ibs kirke, at rekonstruere, hvordan den så ud i sin oprindelige skikkelse med kor og skib. Idag står skibet tilbage og vi kan tydeligt se frådstenenes konturer, foruden de andre materialer, som er kommet til senere hen. Oprindeligt har ydermurene været pudset over med en grå kalkmørtel, hvoraf tydelige rester stadig kan ses på nordfacaden. Over dørhullet til højre og venstre for dette, kan man endnu se den oprindelige opmuringsmørtel.

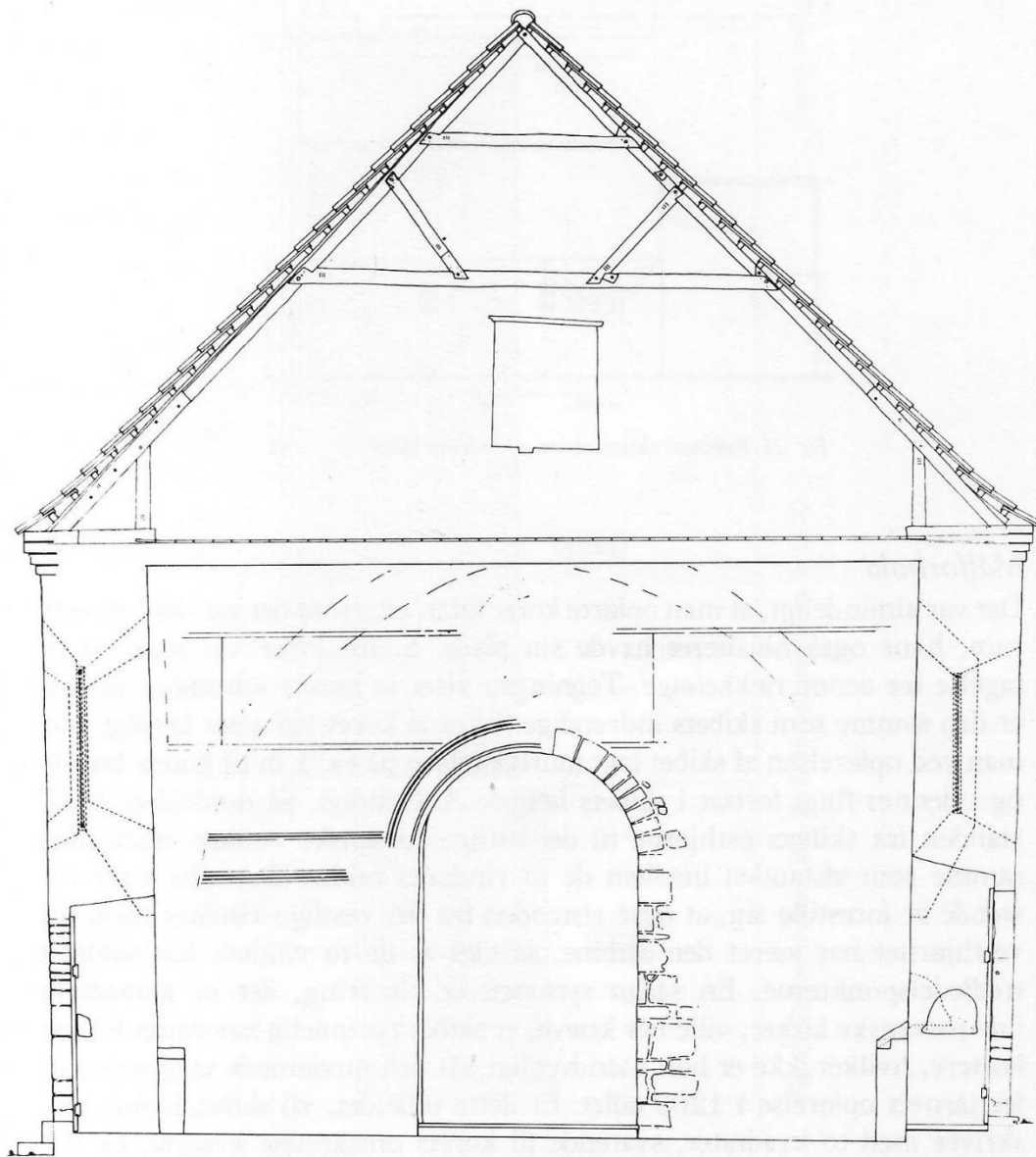

Fig. 20.

Snit 1:100

Snit: Det nuværende gotiske tag er opsat ved restaureringen og dets spærfodder er anbragt oven på de rekonstruerede romanske bjælker, der er lagt på den oprindelige plads oven på den romanske murkrone. Den gotiske gesims af teglsten er bevaret.

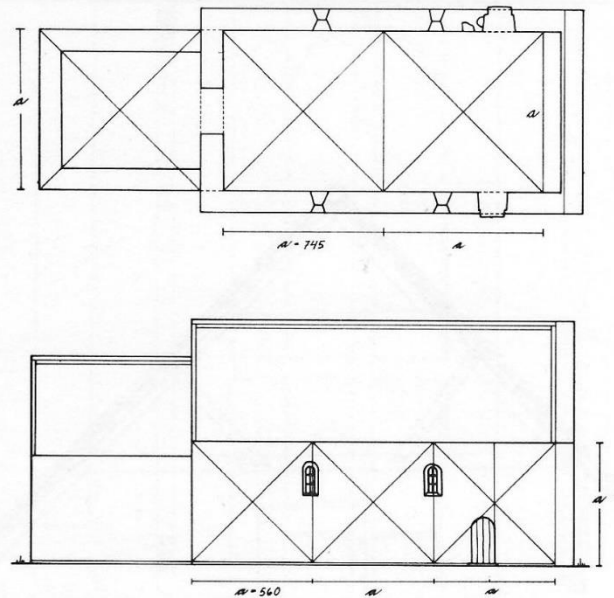
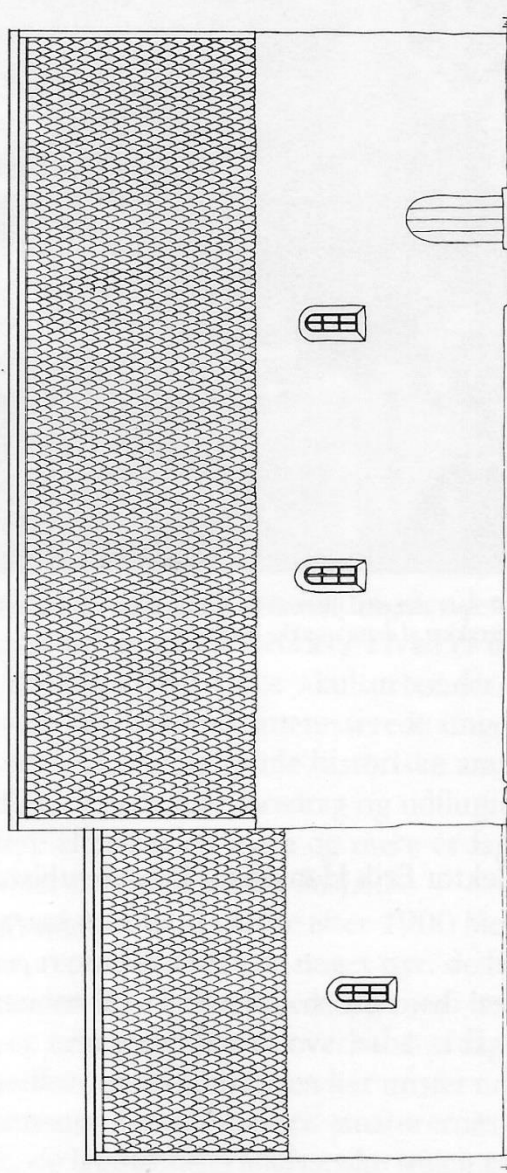

Fig. 21. Rekonstruktion af den oprindelige kirke. 1:300

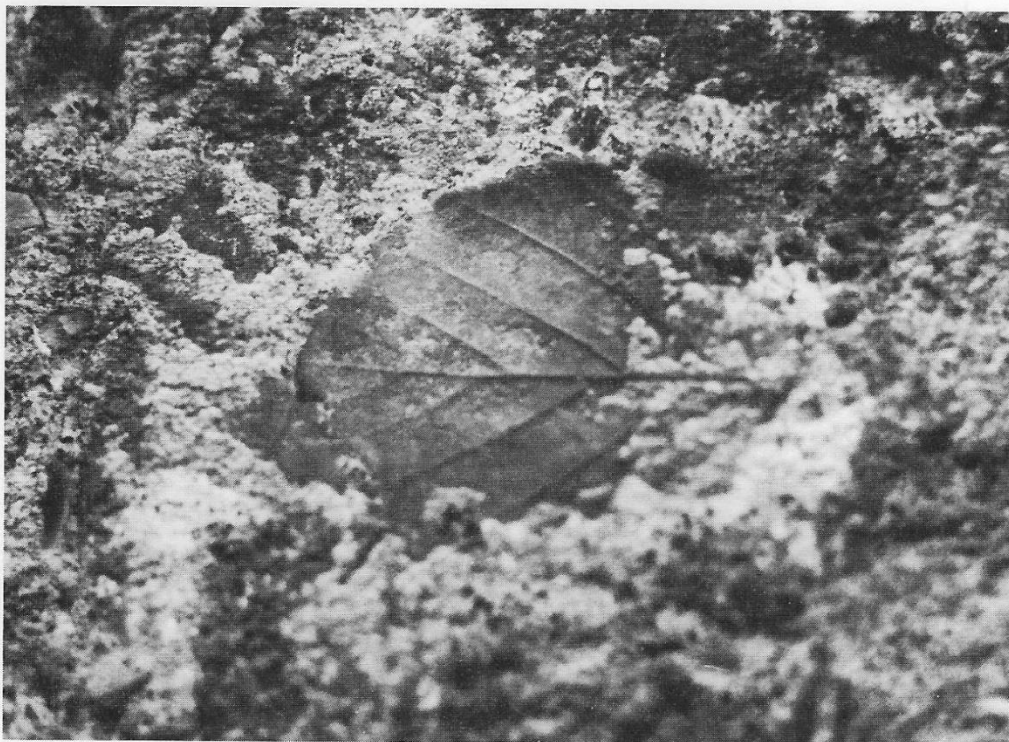
Målforhold

Det var almindeligt, at man opførte koret først, eftersom det var det helligste rum, hvor også højalteret havde sin plads. S. Ibs kirke var ingen undtagelse fra denne rækkefølge. Tegningen viser at korets udvendige bredde er den samme som skibets indvendige. Efter at koret har stået færdigt, har man ved opførelsen af skibet lagt murtykkelsen på ca. 1 m til korets bredde og i dennes flugt fortsat i skibets længde. Udvendigt, på nordsiden, er afstanden fra skibets østhjørne til det østlige romanske vindues midte den samme som afstanden imellem de to vinduers midte. Det ville være fristende at forestille sig, at også afstanden fra det vestlige vindues midte til vesthjørnet har været den samme, således at de to vinduer har siddet i tredjedelspunkterne. En sådan symmetrisk placering, der er almindelig i de romanske kirker, ville her kræve, at skibet oprindeligt har været 85 cm kortere, hvilket ikke er helt usandsynligt, da den nuværende væg stammer fra tårnets opførelse i 1200-tallet. Er dette tilfældet, vil skibet kunne indskrives med to kvadrater, svarende til korets omskrevne kvadrat, og udvendigt vil skibets højde fra sokkel til den romanske murkrone være en tredjedel af længden, således, at der kan tegnes tre kvadrater, hvor dørens vestsider sidder midt i det vestligste, altså i sjettedelspunktet. Selvom bygmesteren måske ikke har tænkt i disse baner, kan disse proportioner måske forklare, hvorfor vi finder S. Ibs kirke så harmonisk.

Facade 1:200

Fig. 23. Rekonstruktion af S. Ibs kirke med spántag ca. år 1100.

I frådsten kan man ofte finde spor af f.eks. plantedele. I nordsiden i 137 cm højde og 520 cm fra dørhullet mod øst kan man se aftrykket af dette smukke blad.

Tak til lektor Erik Hansen for konsulentbistand.

John Bennetzen.

Noter:

- 1) J. O. Arhnung: S. Ibs kirke. Manuskript i Nationalmuseet p. 3 f.
- 2) Kbh. Amts historiske Årbog 1962 p. 78 l. 12.
Olaf Olsen: S. Ibs kirke i Vindebode. Et bidrag til Roskildes ældste historie.
- 3) Jacob Kornerups brev til professor H. Holm d. 1. nov. 1900. Nationalmuseets arkiv.
- 4) C. Zeuthen: Akvarel 1858. Nationalmuseet.
- 5) Udgravning af S. Ibs kirkes nedbrudte kor 1961. Nationalmuseets arkiv.
- 6) H. Behrmann: Grundrids til en beskrivelse af Roskilde 1838 p. 164-67.